

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**Філософський факультет
Кафедра релігієзнавства**

САРАПІН ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ

БУДДИЗМ ЯК РЕЛІГІЙНА ТРАДИЦІЯ

**Навчально-методичний комплекс для бакалаврів
освітньої програми «Релігієзнавство»**

Затверджено Вченою радою
філософського факультету

Схвалено науково-методичною комісією
факультету

Протокол № 10 від «24» березня 2023 року

Дисципліна «Буддизм як релігійна традиція» є обов'язковою навчальною дисципліною для бакалаврів спеціальності «релігієзнавство», що викладається у четвертому семестрі бакалаврату. Пропонується виклад питань, пов'язаних з конфесійними особливостями вивчення буддизму, історією раннього буддизму та регіональних різновидів тхеравади, махаяни і ваджраяни. Ознайомлення з тематикою цього курсу сприятиме більш якісному розумінню студентами проблем, пов'язаних з історією та сьогоденням буддистської традиції.

Метою і завданням навчальної дисципліни «Буддизм як релігійна традиція» є: ознайомлення студентів з важливими питаннями, які виявляють сутність та форми існування буддистської традиції.

Предмет навчальної дисципліни включає розгляд тем, в яких розкриваються питання, котрі стосуються змісту буддизму як релігійної традиції.

Вимоги до знань та вмінь.

Студент повинен знати: особливості сприйняття буддизму, його основні напрями та регіональні різновиди.

Студент повинен вміти: аналізувати ідейний доробок буддистських першоджерел та важливих буддологічних досліджень.

Володіти елементарними навичками наукового дослідження та критичного аналізу джерел; використовувати іншомовні фахові інформативні джерела з тематики буддизму.

Опис місця дисципліни за структурно-логічною схемою: «Буддизм як релігійна традиція» є важливою дисципліною релігієзнавчого циклу, в якій подаються свідчення з конфесіології буддизму та історії його регіональних різновидів. Її предметна наповненість, обмежена викладом певного конфесійного потенціалу, доповнює зміст таких дисциплін як «Релігієзнавство», «Філософія релігії», «Психологія релігії» і «Соціологія релігії».

Завдання (навчальні цілі):

надати студентам цілісну систему знань про основи буддистської традиції, її конфесійні своєрідності та регіональні різновиди; ознайомити їх з поширеними у дослідницьких колах установами та рівнями сприйняття буддизму, розкрити питання самобутності буддистської традиції; розглянути традиційну диференціацію буддизму на «яни», вказавши на її суттєві недоліки; запропонувати періодизацію історії буддистської традиції; посприяти формуванню навичок критичного аналізу першоджерел і значних здобутків тих буддологів, які докладно з'ясовували питання, належні до тематики дисципліни.

Результати навчання за дисципліною:

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація; 4. автономність та відповідальність)		Методи викладання і навчання	Методи оцінювання	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			

	Знати:			
1.1.	Особливості вживання поняття «буддизм», його історико-культурні та оригінальні аналоги	лекції, самостійна робота	тест-контрольна робота, іспит	10
1.2.	установки та рівні сприйняття буддизму	лекції, самостійна робота	тест-контрольна робота, іспит	10
1.3.	етапи відкриття європейцями вчення Будди та особливості його засвоєння	лекції, самостійна робота	тест-контрольна робота, іспит	5
1.4.	конфесійну своєрідність буддизму, його місце серед релігійних систем світу та недоліки традиційного поділу на «яни»	лекції, самостійна робота	тест-контрольна робота, іспит	5
1.5.	періодизацію історії буддійської традиції	лекції, семінари, самостійна робота	тест-контрольна робота, усне опитування, іспит	10
	Вміти:			
2.1.	Демонструвати обізнаність з дослідницькими проектами і спеціалізованою літературою, присвяченим буддійській тематиці	семінари, самостійна робота	усні доповіді, тест-контрольна робота, іспит	10
2.2.	пояснювати запропоновані авторитетними сходознавцями розв'язання різноманітних питань, пов'язаних зі змістом та формами буддійської традиції	семінари, самостійна робота	усні доповіді, іспит	10
2.3.	орієнтуватися у буддійських першоджерелах, коментованій літературі та реферативних викладах	семінари, самостійна робота	усні доповіді, іспит	5
	Комунікація:			
3.1.	Використовувати знання іноземних мов для аналізу читання новітньої спеціалізованої літератури у процесі підготовки до семінарських занять та написання самостійних робіт	семінари, самостійна робота	усні доповіді, диспути,	5
3.2.	подавати результати опрацьованих першоджерел у вигляді доповідей повідомлень, конспектів	семінари, самостійна робота	усні доповіді, диспути,	10
3.3.	проводити на належному рівні полеміку стосовно дискусійних аспектів розв'язання проблем сучасної буддології	семінари, самостійна робота	усні доповіді, бліц-опитування, диспути	10
	Автономність та відповідальність:			
4.1.	Здійснювати самостійний пошук рекомендованої до семінарів та додаткової літератури з тематики буддизму	семінари, самостійна робота	усні доповіді, диспути	5
4.2.	нести відповідальність за достовірність і конфесійну неупередженість	семінари, самостійна робота	усні доповіді, диспути	5

дослідницьких розшуків, письмових робіт та апробованих на семінарах докладів.			
---	--	--	--

Співвідношення результатів навчання дисципліни із програмними результатами навчання

Результати навчання дисципліни	1.1-1.4.	1.5	2.1-2.3	3.1-3.3	4.1-4.2.
Програмні результати навчання					
ПРН 2. Ефективно працювати з інформацією з різних джерел, критично її аналізувати, інтерпретувати, класифікувати, систематизувати з метою розв'язання релігійнознавчих проблем	+	+	+	+	+
ПРН 6. Характеризувати основні етапи історії релігій світу, особливості історичної типології релігійних уявлень.	+	+	+	+	
ПРН 15. Мати навички участі в наукових та/або прикладних дослідженнях у галузі релігійнознавства.			+	+	+

Система контролю знань та умови складання іспиту. Контроль знань здійснюється за системою ECTS, яка передбачає дворівневе оцінювання засвоєного матеріалу, зокрема оцінювання теоретичної підготовки – результати навчання (знання), що складає 40% від загальної оцінки та оцінювання практичної підготовки – результати навчання (вміння; комунікація; автономність та відповідальність), що складає 60% загальної оцінки.

Оцінювання семестрової роботи:

1. Усна доповідь, доповнення та участь в дискусіях на семінарах – 42 / 70 балів.
2. Індивідуальна самостійна робота (підготовка реферату на тему «Порівняльний аналіз життєписів Будди») – 6 / 10 балів.
3. Тест-контрольні роботи (дві) – 12 / 20 балів.

Семестрову кількість балів формують бали, отримані студентом у процесі засвоєння матеріалу з двох частин навчальної дисципліни. Загальна семестрова оцінка складаються із балів, отриманих за 1) аудиторну роботу (усні доповіді, доповнення та участь в дискусіях на семінарах), 2) індивідуальну самостійну роботу (підготовка реферату), 3) дві тест-контрольні роботи, з урахуванням коефіцієнту 0,6. Всі види робіт в семестрі мають в підсумку:

- в максимальному вимірі 100 балів x 0,6 = 60 балів
- в мінімальному вимірі 60 балів x 0,6 = 36 балів

У разі відсутності на семінарському занятті студент має відпрацювати завдання на семінар в письмовій формі.

Підсумкове оцінювання у формі іспиту:

Іспит у письмовій формі – 24 / 40 балів

Екзаменаційне оцінювання відбувається в письмовій формі. Білет складається з трьох питань, два з яких (за вибором студента) оцінюються за шкалою 20 балів, що в загальному підсумку дає 40 балів за іспит.

Студент не допускається до іспиту, якщо під час семестру набрав менше, ніж 20 балів.

Для отримання загальної позитивної оцінки з дисципліни оцінка за іспит не може бути меншою 24 балів. У випадку, коли студент на іспиті набрав менше 24 балів, вони не додаються до семестрової оцінки (незалежно від кількості балів, отриманих під час навчального періоду). В екзаменаційній відомості у колонці «бали за іспит/екзамен» ставиться «0», а в колонку «підсумкова оцінка з дисципліни» переноситься лише кількість балів, отриманих під час семестру. Рекомендований мінімум допуску до іспиту – 36 балів. Таким чином, підсумкова оцінка з дисципліни (мінімум 60, максимум 100 балів) складається із суми кількості балів за семестр (мінімум 36, максимум 60 балів) та екзаменаційної роботи (мінімум 24, максимум 40 балів).

При простому розрахунку отримуємо:

	Семестрова кількість балів	Іспит	Підсумкова оцінка з дисципліни
Мінімум	36	24	60
Максимум	60	40	100

Організація оцінювання:

Семестрова робота		Семестрова кількість балів	
		Min – 36 бали	Max – 60 балів
Аудиторна робота: усна доповідь на семінарі, доповнення, участь в дискусіях	До тем семінарів 1-14 протягом семестру. У разі відсутності студента на занятті, теми необхідно відпрацювати у письмовому вигляді	«3» x 14 = 42	«5» x 14 = 70
Індивідуальна самостійна робота	До теми лекції 2: Підготовка реферату на тему «Порівняльна характеристика життєписів Будди».	«6» x 1 = 6	«10» x 1 = 10
Тест-контрольні роботи	Перша до тем лекцій 1-7. Друга до тем лекцій 8-14.	«6» x 2 = 12	«10» x 2 = 20
Загальна семестрова оцінка без урахування коефіцієнту		60	100
Загальна семестрова оцінка з урахуванням коефіцієнту 0,6		«60» x 6 = 36	«100» x 0,6 = 60

Критерії оцінювання:

1. Аудиторна робота:

Усна доповідь

5 балів – студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, використовуючи обов'язкову та додаткову літературу

4 бали – студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу. Допускаються несуттєві неточності

3 бали – в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, не спирається на необхідну навчальну літературу, Має у відповіді суттєві неточності

2 бали – не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки у відповіді.

Доповнення / участь в дискусіях

3 бали – доповнення змістовне, ґрунтовне, конструктивно доповнює обговорення теми;

2 бали – доповнення змістовне, але не впливає істотно на обговорення теми;

1 бал – доповнення містить інформацію, що суттєво не розширює дискусію.

2. Індивідуальна самостійна робота (підготовка реферату):

10 балів – студент у повному обсязі володіє опрацьованими джерелами, вільно та аргументовано презентує їх потенціал, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, демонструє самостійність, достовірність, незаангажованість здійсненого дослідження

9 балів – студент у повному обсязі володіє опрацьованими джерелами, але недостатньо аргументовано їх розкриває, по можливості конструктивно виявляє зміст поставлених у роботі завдань

8 балів – студент у достатньому обсязі володіє опрацьованими джерелами, вільно їх розкриває, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставлених у роботі завдань; допускаються несуттєві неточності

7 балів – в цілому володіє опрацьованим матеріалом, але не демонструє глибини знань, не спирається на необхідні джерела; у роботі містяться суттєві неточності

6 балів – не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його розкриває, недостатньо виявляє зміст поставлених завдань; у роботі містяться суттєві помилки.

3. Тест-контрольна робота (дві):

Тест-контрольна робота дозволяє оцінити певний обсяг знань, якими володіє студент і те, наскільки ці знання є систематизованими. Вона укладена таким чином, що студент при умові відвідування лекцій і належної самостійної підготовки в семестрі в змозі відповісти мінімум на п'ять запропонованих питань.

10 балів – студент дав правильні відповіді на усі питання тесту.

9 балів – студент неправильно відповів тільки на одне питання тесту.

8 балів – студент дав неправильну відповідь на два питання тесту.

7 балів – студент дав неправильну відповідь на три питання тесту.

6 балів – студент дав неправильну відповідь на чотири питання тесту.

4. Кожне питання в екзаменаційній роботі (вибір студентом 2-х з 3-х питань у білеті):

20-16 балів студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує обов'язкову та додаткову літературу, демонструє самостійність письмової роботи

15-11 балів - студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу, демонструє самостійність письмової роботи. Допускаються несуттєві неточності

10-6 балів - в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань, не спирається на необхідну навчальну літературу, робота містить суттєві неточності

5-0 балів - не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки в роботі. Демонструє не самостійність у виконанні завдань

Шкала відповідності оцінок

Відмінно / Excellent	90-100
Добре / Good	75-89
Задовільно / Satisfactory	60-74
Незадовільно / Fail	0-59

**СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙНИХ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.**

№ п/п	Номер і назва теми	Кількість годин		
		лекції	семінари	самостійна робота
Частина 1. Пропедевтика. Ранній буддизм і різновиди тгеравади.				
1.	Тема 1. Особливості сприйняття буддизму і його ідентифікація.	4		4
2.	Тема 1. Лекція Ф. Щербатського «Філософське вчення буддизму»		2	2
3.	Тема 2. Індійський буддизм: особливості формування традиції.	2		2
4.	Тема 2. Лекція С. Ольденбурга «Життя Будди, індійського вчителя життя».		2	2
5.	Тема 3. Індійський класичний буддизм.	6		4
6.	Тема 3. Аналіз твору «Дгаммапада».		2	2
7.	Тема 4. Атрибуція та основні ідеї «Ваджрачхедіка-праджняпараміта-сутри».		2	2
8.	Тема 5. Атрибуція та основні ідеї «Грідая-сутри».		2	2
9.	Тема 4. Ланкійський буддизм.	2		2
10.	Тема 6. Атрибуція та ідейний потенціал «Садгарма пундаріка сутри».		2	2
11.	Тема 5. Буддизм в історії Бірми (М'янми).	2		2
12.	Тема 7. Вибіркові розділи з бірманської хроніки «Сасанавамса» ченця Панньясамі.		2	2
13.	Тема 6. Тайський буддизм.	2		2
14.	Тема 7. Буддизм в історії Лаосу і Камбоджі. Тест-контрольна робота.	2		4
Частина 2. Регіональні модифікації магаяни і ваджраяни.				
15.	Тема 8. Амідаїзм і його регіональні різновиди.	2		2
16.	Тема 9. Буддизм в історії Китаю.	4		4
17.	Тема 8. Ідейний потенціал «Шастри про пробудження віри у Магаяні».		2	2
18.	Тема 9. «Сутра помоста Шостого патріарха» Хуейнена (глави 2 і 8).		2	2
19.	Тема 10. Буддизм в історії Кореї та Японії.	4		4
20.	Тема 10. Твір Догена «Скарбниця ока істинної Дгарми» (сувої 4, 20, 22–24, 26, 37, 51).		2	2
21.	Тема 11. Твір А. Вотса «Шлях дзен» (Частина перша. Розділ 4)		2	2
22.	Тема 11. Буддизм в історії В'єтнаму.	4		4
23.	Тема 12. Ваджраяна: питання теорії і практики.	2		4
24.	Тема 12. Лекція О. Розенберга «Про світоспоглядання сучасного буддизму на Далекому Сході».		2	2
25.	Тема 13. Тибетський буддизм.	4		4
26.	Тема 13. Характеристика твору Будона Рінчендуба «Історія буддизму».		4	2
27.	Тема 14. Твір Тензін Гьяцо «Світ тибетського буддизму. Огляд його філософії і практики».		2	2
28.	Тема 14. Буддизм монголономовних і тюркомовних народів.	4		4

	Тест-контрольна робота			
	ВСЬОГО	44	30	76

Загальний обсяг – 150 год., в тому числі:

Лекцій – 44 год.

Семінари – 30 год.

Самостійна робота – 76 год.

ЛЕКЦІЙНА ТЕМАТИЧНО-ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА КУРСУ.

ЧАСТИНА І.

ПРОПЕДЕВТИКА. РАННІЙ БУДДИЗМ І РІЗНОВИДИ ТГЕРАВАДИ.

Тема лекції 1. Особливості сприйняття буддизму і його ідентифікація.

Поняття «буддизм», його історико-культурні та оригінальні аналоги. Дві установки у сприйнятті буддизму (буддизм як релігійна система і буддизм як окремі напрямки, секти і школи). Рівні сприйняття буддизму. Самобутність буддизму як релігійної традиції. Місце буддизму серед релігійних систем світу. Традиційний поділ буддизму на *яни* та його недоліки. Періодизація історії буддійської традиції (етапи: формативний, класичний, традиціоналістський у його різновидах, модерновий і глобалізований).

Завдання для самостійної роботи: скласти план-проспекти вступу праці Е. Конзе «Буддизм: сутність і розвиток».

Тема лекції 2. Індійський буддизм: особливості формування традиції.

Місце, час і причини появи буддизму. Традиційні життєписи Будди (Магавасту, Лалітавістара, Буддгачаріта, Нідана-катха, Абхінішкхамана-сутра, Магапарініббана-сутта, Магавага, Магападана-сутта). Вчення Будди про чотири шляхетні істини. Вісімковий шлях. Утвердження усного Слова Будди (*Буддха-вачана*). Особливості вчення канонічного буддизму про божество, світ, людину та атман. Перший і другий *сангіті* в історії буддизму. Розкол сангхи.

Завдання до самостійної роботи: скласти конспект праці Ашвагхоші «Життя Будди».

Тема лекції 3. Класичний індійський буддизм.

Презентація класичного періоду в історії буддизму. Поширення буддизму у державі Маур'їв. Правління Ашоки – «золотий вік» в історії буддизму. Палійський канон: особливості укладення та структура. Сутти першого повороту колеса Дгамми (Характеристика Дгамма-чакка-паватани). Школи раннього буддизму: їх упорядкування та загальна характеристика. Остаточне оформлення двох традицій буддійського світосприйняття: їх порівняльна характеристика. Сутри другого і третього обертання колеса Дгарми («магаянські сутри»). Ранні магаянські сутри, їх упорядкування. Праджняпарамітські сутри (Аштасакхасріка, Ваджраччхедіка, Грідая). Дискурсивні тексти (Вімалакірті-нірдеша сутра, Самадхі-раджа сутра). Доктринальні тексти (Саддгарма-пундаріка сутра). Пізні магаянські сутри, їх упорядкування. Праджняпарамітські сутри «другої хвилі» (Екакшара, Абгісамаяланкара, Аватамсака). Дискурсивні тексти (Сандхінірмочана сутра, Ланкаватара сутра). Розквіт індійського буддизму у Кушанському царстві. Правління Канішки. Буддизм у державі Гуптів, Харші і Сатаваханів. Занепад буддизму в регіонах Індії. Причини та наслідки виходу буддизму за межі Індії.

Завдання до самостійної роботи: на основі лекційного матеріалу та допоміжних джерел скласти розгорнуту детальну схему трьох кошиків Палійського канону.

Тема лекції 4. Ланкійський буддизм.

Ланкійський буддизм: його етноконфесійна характеристика та своєрідність. Особливості запровадження та поширення сингальського буддизму (III ст. до н.е. – XV ст.). Процес активного запровадження буддизму на острові (в правління царів династій Віджая і Морія). Правління царя Ваттагамані. Боротьба між різними буддійськими школами на Ланці. Трактат Буддгагхоші «Вісудгімагга». Монастирі Абгаягірі, Магавіхара і Джетавана як оплоти різних напрямків буддизму. Повсюдний занепад буддизму (IX – сер. XI ст.). Відновлення позицій буддизму в правління царів Віджаябаху I і Паракрамабаху I. Буддизм у незалежній Кандійській державі. Школи ланкійського буддизму (Сіам-нікая, Амарapura-нікая, Раманья). Буддійська сангха в періоді колонізації Цейлона (1505-1948). Буддійська сангха у незалежній державі Шрі-Ланка.

Завдання до самостійної роботи: опрацювати статтю М. Єлканідзе «Проблема поширення буддизму на Ланці».

Тема лекції 5. Буддизм в історії Бірми (М'янми).

Бірманський буддизм: його етноконфесійна характеристика. Особливості запровадження тгеравади у регіонах Бірми (монська держава Тхатон, держава народу п'ю). Розквіт буддизму тгеравади в Паганській державі («імперія будівників храмів»). Правління мінджі Аноратхи, Тілуана Мана, Алаунсіту, Нарату, Нарапатісіту, Тіломінло. Буддизм в історії бірманської монархії Таунгу (правління Табіншветхі і Талуна). Авантюра португальця Ф. де Бріту. Буддизм в історії третьої бірманської монархії Конбаунів. Правління мінджі Алаунпаї. Модернізація країни в правління мінджі Міндона. Пагода Кутодо, її локалізація, характеристика і кодифікація текстів. П'ятий тгеравадинський сангіті і його рішення. Поява реформаторських фракцій (утвердження практики віпасани). Хроніка «Сасанавамса», її характеристика. Буддійська сангха в період колонізації Бірми. Поява буддійських товариств. Буддійська сангха в історії незалежної Бірми. Політизація буддизму у сучасній М'янмі. «Шафранова революція»: її причини та наслідки.

Завдання до самостійної роботи: опрацювати розділи п'ять і шість книги І. Можейко «5000 храмів на березі Іраваді (Паганське царство)».

Тема лекції 6. Тайський буддизм.

Презентація Мианг Тай як буддійської держави. Конфесійна конфігурація сучасного Таїланду та місце в ній буддизму. Своєрідність тайського буддизму, його регіональні школи (Маханікай, Тхаммаютнікай). Ідейний потенціал твору Лю Таї «Трайпхумікаттха». Особливості запровадження буддизму у кхонтайських королівствах Сукхотаї, Чіангмай та Аютія. Буддизм в історії Сіамського королівства (XV ст. – 30-ті рр. XX ст.). Сангха в сіамській державі Аютія. Діяння покровителя буддизму короля Трайлока. Конфлікт сангхи і короля Нарая. Заходи короля Пья Таксіна з приводу реорганізації сангхи і невдала спроба його самообожнення. Бангкокський період в історії Сіаму. Утвердження династії Чакрі, використання нею буддизму для відновлення та об'єднання країни. Конфесійна політика короля Рами I. Модернізація Сіаму в правління короля Рами IV Монгкута і його спроби трансформації тгеравади. Вестернізація Сіаму в правління короля Рами V Чулалонгкорна. Особливості його конфесійної політики. Реформація тгеравади і сангхи в правління короля Рами VI Вачіравуда. Сангха в новітній історії Таїланду. Конфлікт між школами Маханікай і Тхаммаютнікай в 1950-ті рр. Політизація чернецтва в 1970-ті рр. Реорганізація сангхи в правління короля Пхуміпхона Адул'ядета (Рама IX). Поява нових буддійських рухів Тхаммакай і Санті-Ашока.

Завдання до самостійної роботи: скласти конспект статті Б. Мельниченка «Буддійська громада і держава в традиційному тайландському суспільстві XV – XIX ст.

Тема лекції 7. Буддизм в Лаосі і Камбоджі.

Етноконфесійна характеристика сучасного Лаосу та місце в ній буддизму. Тгеравада і культ духів *пхі* в реаліях Лаосу. Етноконфесійна характеристика сучасної Камбоджі та місце в ній буддизму. Буддизм в історії ранніх монархій Камбоджі (Фунань, Ченла). Буддизм в історії Камбуджадеші, його конкуренція з індуїзмом. Активізація магаяни в правління королів династії Сурьяварман (XI–XII ст.). Спорудження Ангкор-Вату. Триумф магаяни в правління короля Джаявармана VII. Спорудження храму Байон. Процес викорінення магаяни в правління короля Джаявармана VIII. Запровадження в Камбуджадеші тгеравади на початку XIV ст. Триумф тгеравади та її перетворення на державну релігію. Буддизм тгеравади в післяангкорський період (1431–1863). Сангха в період колонізації Камбоджі. Сангха у незалежній Камбоджі (1953–1979) і Кампучії (1979–1989). Буддійське відродження в 90-х рр. XX ст. після реставрації монархії в Камбоджі.

Запровадження тгеравади у королівстві Лансанг. «Золотий вік» лаоського буддизму (1500–1695). Конфесійна політика короля Потісарата. Функціонування сангхи у мионгах В'єт'ян, Луангпхабат і Чампассак. Колонізація Луангпхабату Францією. Конфесійна політика Франції на землях Лаосу. Сангха у період політичної нестабільності (1954–1974). Утворення «Буддійської сангхи Лаосу» (1953). Сангха в Лаоській Народно-Демократичній Республіці. Ставлення держави до сангхи.

Завдання до самостійної роботи: опрацювати статтю Н. Бектімірової «Релігійний фактор у політичному житті сучасної Камбоджі»

ЧАСТИНА 2.

РЕГІОНАЛЬНІ МОДИФІКАЦІЇ МАГАЯНИ І ВАДЖРАЯНИ.

Тема лекції 8. Амідаїзм і його регіональні різновиди.

Доктринальні основи вчення про «Чисту Землю» та його практики. Міфологема Сукхаваті. Канонічні тексти амідаїзму («Маха-сукхаваті-вьюха сутра», «Чула-сукхаваті-вьюха сутра», «Амітаюс-дхьяна сутра»). Витоки вчення про «Чисту Землю». Особливості поширення ідей амідаїзму у Китаї, Кореї, Японії і В'єтнамі.

Завдання до самостійної роботи: скласти конспект тексту «Сутра споглядання Будди Амітаюса».

Тема лекції 9. Буддизм в історії Китаю.

Конфесійна конфігурація сучасного Китаю та місце в ній буддизму. Буддизм у конфесійному житті Тайваню. Китайський буддизм у структурі *саньцзяо*.

Проникнення буддизму в Китай та особливості його поширення. Китайський варіант буддійського канону: його формування і структура. Загальна характеристика шкіл китайського буддизму. Школи *лунь* (трактатів), *цзін* (сутр) і *чань* (споглядання). Ідейний потенціал «Магаяна-шрадхотпада-шастри».

Чань-буддизм: суть вчення та характеристики. «Квіткова проповідь Будди». Історія патріархів школи *чань*. Ідейний потенціал твору Хуей-нена «Сутра помосту шостого патріарха». Північна і південна школи *чань*. «Золотий вік» чань-буддизму (713–845). Внесок у традицію *чань* наставників Мацзу Дао і Хуейхая (Байчжана). Восьмий патріарх Ліньцзі і завершення доктринального розвитку традиції *чань*. Основні ідеї твору «Ліньцзі лу».

Завдання до самостійної роботи: скласти план-проспект твору «Записи Ліньцзі» і заповнити таблицю, в якій подати можливі пояснення відомих парадоксів його автора.

Тема лекції 10. Буддизм в історії Кореї і Японії.

Конфесійна конфігурація в сучасній Південній Кореї та місце в ній буддизму. Конфесійна конфігурація сучасної Японії та місце в ній буддизму.

Буддизм в історії корейського народу. Ранній період поширення буддизму в державах Когурьо, Пекче і Сілла (сер. IV – сер. VII ст.). Період розквіту корейського буддизму в державах Сілла і Корьо (сер. VII – початок XIV ст.). Доктринальні (*кьо*) і медитативні (*сон*) школи корейського буддизму. Занепад сангхи (XIV – кінець XIX ст.). Відновлення позицій буддизму в XX ст. Поява і популяризація вчення *вон*-буддизму.

Проникнення буддизму в Японію, особливості його поширення та інтеграції в реалії суспільства. Шість шкіл (*сю*) японського буддизму в епоху Нара (*санрон*, *хоссо*, *куся*, *дзьодзіцу*, *ріцу*, *коген*). Школи *тендай* і *сінгон* в епоху Хейан. Розквіт японського буддизму в епоху Камакура. Поява оригінальних шкіл *дзен*, *дзьодо* і *нітірен*. Нітірен Дайсьонін та його реформи.

Дзен-буддизм: суть вчення та характеристики. Основні школи *дзен* (*ріндзай*, *сото*, *отокан*). Основні ідеї твору Догена «Скарбниця ока істинної Дхарми». Зв'язок філософії дзен та культури самураїв. Релігія самураїв: її своєрідність та конфесійні метаморфози. Вплив ідей дзен на культуру Заходу. Сучасні інтерпретації дзен-буддизму. Діяльність громад школи *сон* і *нітірен-сю* в сучасній Україні.

Завдання до самостійної роботи: опрацювати частину другу твору А. Уотса «Шлях дзен».

Тема лекції 11. Буддизм в історії В'єтнаму.

Особливості запровадження буддизму серед в'єтів, його своєрідність. Буддизм в історії в'єтських монархій (Намв'єт, Дайков'єт, Дайв'єт). Правління династії Чан у Дайв'єті. Конкуренція буддизму і конфуціанства. Правління династій Мін і пізньої Ле у Дайв'єті. Офіційне утвердження конфуціанства і переслідування буддистів. Маргіналізація буддизму. Відновлення позицій буддизму магаяни у середині XX ст.

Загальна характеристика шкіл в'єтнамського буддизму. Школи тхієн (*Вінітаручі*, *Во Нгон Тхонга*, *Тхао Дионга*). Автохтонна школа *Чук-Лам*. Школа *Ламте*, її популярність у сучасному В'єтнамі.

Конфесійна конфігурація сучасного В'єтнаму та місце в ній буддизму. Магаяна і Там Зяо. Маргінальність тхеравади. Необуддійські рухи у сучасному В'єтнамі (*Хоахао*, *каодаїзм*, «*кокосова релігія*»).

Завдання до самостійної роботи: скласти план-конспект статті Чан Тхі Кім Оаня «Буддизм і віра у В'єтнамі»

Тема лекції 12. Ваджраяна: питання теорії і практики.

Поняття «ваджраяна» та його аналоги (тантраяна, мантраяна, пхалаяна). Сутність ваджраяни, особливості її сприйняття і характеристики. Свідчення про час та місце появи тантраяни. Канонічні тексти ваджраяни. Атрибуція та основні ідеї «Гухьясамаджатантри». Свідчення про «Хеваджратантру», «Махавайрочана-тантру», «Калачакра-тантру» і саддхани. Легенда про Шамбалу: особливості її появи та сприйняття.

Рівні тантричного вчення та відповідних їм практик (крія-тантра, чарья-тантра, йога-тантра, анутара-йога-тантра). Особливості читання тантриками мантр. Смысл мантри ОМ МАНІ ПАДМЕ ХУМ.

Завдання до самостійної роботи: опрацювати статтю Х. фон Глазенаппа «Буддійські таїнства (таємні вчення і ритуали «діамантової колісниці»)»..

Тема лекції 13. Тибетський буддизм.

Основні джерела з історії буддизму в Тибеті. Характеристика твору Будона Рінчендуба «Історія буддизму». Характеристика твору Гой-лоцава Шоннупела «Синій літопис». Характеристика твору «Історія Тибету» П'ятого Далай-лами.

Проникнення буддизму в Тибет та особливості його поширення. Характеристика двох етапів запровадження буддизму в Тибеті. Сакральні тексти Канг'юр і Тенг'юр: питання їх атрибуції та структури. Оформлення шкіл тибетського буддизму. Вчення школи *ньїнгма*, її розквіт у вищій колісниці *аті-йога (дзогчен)*. Техніки *дзогчен*. Нові школи (*сарма-па*) тибетського буддизму (*кадам, каг'ю, сак'я*), їх характеристики. Підшколи *каг'ю (карма, целпа, баром, пакдру)*. Популяризація *карма-каг'ю*. Реформа Цзонхави й інституціональне утвердження школи *гелуг*. Твір Цзонхави «*Ламрім-ченмо*». Вчення школи *гелуг*, Виклад концепцій *лам-рім* і *тулку*. Культурні особливості та організаційна структура школи *гелуг*. Проблематичність застосування терміну «ламаїзм». Вищі ієрархи: *панчен-рімпоче (панчен-лама)* і *гьялпо-рімпоче (далай-лама)*. Далай-лама XIV (Агван Лобсанг Тензін Гьяцо) як лідер буддистського світу і як мислитель.

Громади тибетського буддизму в сучасній Україні. Громади *ньїнгмана*, їх об'єднання в організацію «Буддистський духовний Орден Лунг-жонг-па». Громади *дзогчен* (учні Чогьяла Намкая Норбу). Організації *карма-каг'ю* (Карма Чьо Лінг буддистів школи Карма Каг'ю). Діяльність «Української асоціації буддистів школи Карма Каг'ю».

Завдання до самостійної роботи: опрацювати у вигляді конспектів вступ до твору Цзонхави «Велике керівництво до етапів Шляху Пробудження».

Тема лекції 14. Буддизм монгольських і тюркських народів.

Етноконфесійна конфігурація монгольських народів та місце в ній буддизму. Хвилеподібне поширення ідей буддизму серед монгольських народів. Ранній етап проникнення вчення *магаяни*. Етапи утвердження буддизму у формі *сак'япа* та у формі *гелугпа*. Діяльність проповідника Соднам Гьяцо. Реформи Алтан-хана. Постанова т. зв. «монгольської» форми буддизму і її перетворення у масову релігію. Початкова інституціоналізація буддизму у монголів. Ундур-геген – перший *джебцзун-дамба-хутухта*. Статус буддизму монголів у складі Цінської імперії (1644-1911). Теократична монархія в Монголії (1911-1924). Переслідування буддистів в МНР (1924–1992). Статус сангхи у сучасній Монголії. Статус сангхи у регіоні Внутрішньої Монголії (КНР).

Бурятський буддизм: його конфесійні своєрідності. Важливі події у процесі поширення буддизму. «Ламайське віросповідання» як одна з офіційних релігій Російської імперії. Розквіт буддистської культури Забайкалля (др. пол. XIX – поч. XX ст.). Балагатський рух: причини його появи та поширення. Бурятський буддизм в революційній Росії та СРСР. Активізація балагатського руху та оформлення обновленського руху. Насильницька ліквідація традиції бурятського буддизму. Буддизм в сучасній Бурятії (етап відродження). Створення «Буддистської традиційної сангхи Росії». Внутрішні чвари всередині БТСР. Поява регіональних буддистських організацій. Виникнення «Об'єднання буддистів Бурятії» (ОББ).

Буддизм калмиків: його конфесійні своєрідності. Роль буддизму *гелугпи* як чинника консолідації калмицького етносу і держави (Калмицького ханства). Особливості поширення буддизму калмиків в Російській імперії. Вплив на калмицький буддизм обновленського руху. Калмицький буддизм в радянській Росії та СРСР і його занепад. Репресії лам і *бакші*. Депортація калмиків (1943–1944). Невдалі спроби відновлення буддистських осередків. Буддизм в сучасній Калмикії. Візит в Калмикію Далай-лами XIV (вересень 1992 р.). Заходи з відновлення буддистських організацій. Спорудження в Елісті «Золотої обителі Будди Шак'ямуні».

Етноконфесійна конфігурація тюркомовних народів і місце в ній буддизму. Запровадження буддизму в епоху існування тюркських каганатів. Тувинський буддизм: його конфесійні своєрідності. Особливості становлення тувинського буддизму в межах Джунгарії та Цінської імперії. Тувинський буддизм в імператорській Росії і в незалежній державі Танну Тува (1921–1944). Від політики лояльності щодо буддизму до ліквідації його

інституціональних осередків. Тувинський буддизм в СРСР. Відродження буддизму в Республіці Тива. Діяльність організації Дгарма-центр «Далай-лама».

Завдання до самостійної роботи: занотувати статті І. Отрошенко «Ідеї «Руху за оновлення» в Монголії (1920-ті рр.)», «Балагатський рух у політичному та духовному житті Бурятії» і «Тувинська сангха у ХХ століття: модернізаційні процеси».

СЕМІНАРСЬКА ТЕМАТИЧНО-ЗМІСТОВНА ЧАСТИНА КУРСУ.

ЧАСТИНА І.

ПРОПЕДЕВТИКА. РАННІЙ БУДДИЗМ І РІЗНОВИДИ ТГЕРАВАДИ.

Тема семінару 1. Стаття Ф. Щербатського «Філософське вчення буддизму».

1. Особливості буддійського сприйняття ідеї Бога, безсмертя душі і свободи волі.
2. Суть буддійського вчення про те, що «душі немає». «Душа» та «особистість» для буддистів.
3. Виклад вчення про миттєвість усіх дгарм.
4. Вчення про мораль і необхідність морального вдосконалення.

Література до семінару:

Обов'язкова:

Щербатской Ф.И. Философское учение буддизма. Петербург: 12-я гос. тип. 1919. – 48 с.

Додаткова:

Жоль К.К. О творческом наследии Ф.И. Щербатского // Философские науки. – 1985. – № 2. – С. 123-131.

Семичов Б.В., Зелинский А.Н. Академик Федор Ипполитович Щербатской // Щербатской Ф.И. Избранные труды по буддизму / Пер. с англ. – М. Наука, ГРВЛ, 1988 – С. 15-41.

Васильков Я.В. Встреча Востока и Запада в научной деятельности Ф.И. Щербатского // Восток-Запад. Исследования. Переводы. Публикации. Выпуск IV. – М.: Наука, ГРВЛ, 1989. – С. 178-265.

Огнева О.Д. До 140-ої річниці від дня народження Федора Іполитовича Щербатського // Цирендоржівські читання – 2006: Тибетська цивілізація та кочові народи Євразії: крос-культурні контакти. – К.: Стилос, 2006. – С. 25–27.

Shastri D.N. Contribution of Th. Stcherbatsky to Indian Philosophy // The Modern Review, Calcutta, - 1953. – Vol. 93. – № 2. – P. 117-120.

Завдання до самостійної роботи: скласти план-проспект лекції Ф. Щербатського «Філософське вчення буддизму».

Тема семінару 2. Лекція С. Ольденбурга «Життя Будди, індійського вчителя життя».

1. Клич Будди і роздуми бодхисаттви з приводу свого останнього народження.
2. Про народження, дитинство і юність Сіддхартхи.
3. Опис чотирьох зустрічей, передбачених астрологами.
4. Про пошуки бодхисаттвою шляхів звільнення і його пробудження.
5. Зміст проповідей та настанов Будди.
6. Останні настанови Будди і його смерть.

Література до семінару:

Обов'язкова:

Ольденбург С.Ф. Жизнь Будды, индийского учителя жизни. – Петроград: Издание Отдела по делам музеев и охране памятников искусства и старины, 1919. – 52 с.

Додаткова:

Щербатской Ф.И. С.Ф. Ольденбург как индианист // Сергею Федоровичу Ольденбургу

к пятидесятилетию научно-общественной деятельности 1882-1932. – Л.: изд. и тип. Изд-ва АН СССР, 1934. – С. 15-24.

Бонгард-Левин Г.М. Индологическое и буддологическое наследие С.Ф. Ольденбурга // Сергей Федорович Ольденбург [сборник: отв. ред. Г.К. Скрыбин]. М.: Наука, 1986. – С. 29-47.

Огнева О.Д. До 145-ї річниці від дня народження С.Ф. Ольденбурга // Цирендоржиевські читання – 2008: Тибетська цивілізація та кочові народи Євразії: крос-культурні контакти. – К.: МП «Леся», 2008. – С. 20–21.

Завдання до самостійної роботи: скласти конспект, в якому розкрити основні сюжетні лінії життєпису Будди у переповіданні С. Ольденбурга.

Тема семінару 3. Аналіз твору «Дхаммапада».

1. Свідчення про тексти «Дхаммапади» та її переклади.
2. Тлумачення у тексті поняття «дгамма» [глави 1, 4, 19, 20]
3. Погляд Будди на світ. [глава 13]
4. Уявлення про «атта» (Я). [глава 12]
5. Суть вчення просвітлених і вчення про шлях [глави 14, 20].

Література до семінару:

Обов'язкова

Дхаммапада / Пер. с пали В.Н. Топоров. – М.: Изд-во восточной литературы, 1960.

Дхаммапада (Так говорив Будда) / переклад М. Копаниці. Режим доступу:

http://chtyvo.org.ua/authors/Davniioindiiska_kultura/Dhammapada/

Додаткова:

Топоров В.Н. Дхаммапада и буддийская литература // Дхаммапада / Пер. с пали В.Н. Топорова. – М.: Изд-во восточной литературы, 1960. – С. 5-55.

Стрелкова А.Ю. (2022). Павло Ріттер та його переклад «Дхаммапади» // Східний світ. 2022. - № 4 (117). – С. 50-64.

Розенберг О.О. Труды по буддизму. М.: Наука, ГРВЛ, 1991. – С. 97-111.

Завдання до самостійної роботи: у вигляді таблиці подати основні контекстуальні значення слова «дгамма» у тексті «Дхаммапади».

Тема семінару 4. Атрибуція та основні ідеї «Ваджрачхедіка-праджняпараміта-сутри».

1. Семантика найменування сутри, її датування і редакції.
2. Свідчення про переклади «Діамантової сутри».
3. Тлумачення у тексті понять «дгарма», «татхагата», «бодгісаттва», «бодгічітта».
4. Про поведінку, мовлення і образ думок тих, хто вступив на шлях духовного вдосконалення.
5. Виклад концепцій причинності та миттєвості.

Література до семінару:

Обов'язкова

Ваджрачхедіка-праджняпараміта-сутра // Стрелкова А.Ю. Буддизм: філософія порожнечі. К.: Вид. дім «КМА», 2015. – Додаток (С. 320-339),

Алмазная сутра, или Сутра о запредельной мудрости, рассекающей, как громовая стрела / Перевод с санскрита О.Ф. Волковой, совместно с Л. Мяллем. Л. 1965. Режим доступу: http://www.fpmt.org/Teachers/zopa/advice/pdf/vajracutter_rs.pdf,

Vajracchedika prajnaparamita-sutra / Ed. E. Conze // Serie Orientale Roma, 1957, vol. XIII. – P. 27-63. (дубль).

Додаткова:

Шэнь Цзячжэнь. Исследование Ваджрачхедика-праджняпарамита сутры (Алмазной сутры) // Проблемы Дальнего Востока. 1992. № 4. – С. 89 – 103.

- Торчинов Е. А. Опыт текстологического анализа китайских переводов «Ваджраччхедика-Праджняпарамита-сутры» // Философские вопросы буддизма. – Новосибирск: Наука, СО, 1984. – С. 52–59.
- Торчинов Е.А. О психологических аспектах учения праджняпарамиты (на примере «Ваджраччхедика-праджняпарамиты-сутры») // Психологические аспекты буддизма. Новосибирск: Наука, СО, 1991. – С. 104–110.
- Стрелкова А.Ю. Буддизм: філософія порожнечі. К.: Вид. дім «КМА», 2015. – С. 80-98.
- Огнева О.Д «Діамантова сутра» в державних та приватних зібраннях України // XI Сходознавчі читання А. Кримського. – К.: Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського, 2007. – С. 46–49.
- Огнева О.Д. Ваджраччхедіка: тибетомовні примірники в установах та приватних колекціях України // Східний світ. – 2009. – № 2. – С. 20–28.
- Завдання до самостійної роботи:** скласти план-конспект тексту «Діамантова сутра».

Тема семінару 5. Атрибуція та основні ідеї «Грідая-сутри».

1. Семантика найменування сутри, її датування і редакції.
2. Свідчення про переклади «Сутри серця».
3. Тлумачення у тексті поняття «порожнеча» і її співвідношення з п'яти скандхами.
4. Про пустотність неведення і чотирьох шляхетних істин.
5. Особливості тлумачення мантри Досконалої Мудрості.

Література до семінару:

Обов'язкова

- Грідая-сутра (Сутра серця) // Стрелкова А.Ю. Буддизм: філософія порожнечі. – К.: Вид. дім «КМА», 2015. – Додаток (С. 315-319).
- Сердце благословенной Праджняпарамиты (пер. с санскрита А.А. Терентьева // Терентьев А. А. «Сутра серця Праджняпарамиты» и ее место в истории буддийской философии // Буддизм: история и культура. – М.: Наука, ГРВЛ, 1989. – С. 6-8.

Додаткова:

- Стрелкова А.Ю. «Сутра серця» – сутра порожнечі // Східний світ. 2021. № 4. – С. 173-187.
- Стрелкова А.Ю. Коментар Тіко до «Праджняпарамита-грідая сутри» («Сутри серця праджня-параміти») // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. «Філософія». – Вип. 39. – Харків: ХНПУ, 2012. – С. 55–66.
- Васильєва М.О. «Сутра серця» в тибетській буддійській традиції та її український переклад // Східний світ. 2021. № 4. – С. 129-144.
- Скібіцький А.В. Актуальні питання досліджень з реконструкції, тлумачення та перекладу санскритської версії «Сутри серця позамежної мудрості» // Східний світ. 2021. № 4. – С. 164-172.
- Стрелкова А.Ю. Буддизм: філософія порожнечі. К.: Вид. дім «КМА», 2015. – С. 80-87, 98-104. .
- Conze E. Thirty Years of Buddhist Studies: Selected Essays. – Oxford: B. Cassirer (Publishers) Ltd, 1967. – P. 148-167.
- Терентьев А. А. «Сутра серця Праджняпарамиты» и ее место в истории буддийской философии // Буддизм: история и культура. – М.: Наука, ГРВЛ, 1989. – С. 4-21.
- Завдання до самостійної роботи:** скласти план-конспект тексту «Сутра серця».

Тема семінару 6. Атрибуція та ідейний потенціал «Саддгарма-пундаріка сутри». [розділи II, III, XII, XV, XVI, XX].

1. Смісл найменування сутри, час і локалізація її появи.
2. Свідчення про переклади «Лотосової сутри».
3. Суть проповіді Будди на Орлиній горі. Хто зможе досягнути стану Будди?
4. Про єдиний шлях набування буддності.

5. Вчення про «вправність у засобах».
6. Вчення про усюдисутність та вічність Будди. Роз'яснення з приводу значень слів «будди» і «бодгисаттви».

Література до семінару:

Обов'язкова

Сутра Квітки Лотосу Витонченої Дхарми. Сувій І. Розділ перший // Київ. – 1994. – № 1. – С. 129-145; Сувій І. Розділ 2. – № 11-12. – С. 143-161.

Saddharmapuṇḍarīka / edited by H. Kern and Bunyiu Nanjio. – St.-Petersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1912.

Додаткова

Игнатович А.Н. Буддийские толкования путей «спасения» (на примере «Лотосовой сутры») // XI Научная конференция «Общество и государство в Китае»: тезисы докладов. 1980. – Часть 1. – С. 105–116.

Стрелкова А.Ю. Буддизм: філософія пороженчє. – К.: Вид. дім «КМА», 2015. – С. 186-187; 202-203.

Завдання до самостійної роботи: написати конспект, в якому подати стислий виклад змісту опрацьованих до семінару відповідних розділів «Садгарма-пундаріка сутри».

**Тема семінару 7. Вибіркові розділи бірманської хроніки
«Сасанавамса» ченця Панньясами.**

1. Свідчення про хроніку «Сасанавамса» та її автора.
2. Про утвердження вчення Будди на острові Сіхала (Ланка). Діяння Буддхагхоші.
3. Про запровадження буддизму у державі Марамма (Паган).
4. Про запровадження буддизму у державі Суваннабхумі (Раманья).
5. Про утвердження буддизму у державі Йонака (Греко-Бактрійське царство).
6. Буддизм у державах Ванавасі (монська Пью) і Апаранта (М'янма).

Література до семінару:

Обов'язкова

Панньясами. «Сасанавамса» (История буддийской общины Бирмы) / (Пер. с пали О.С. Сорокиной) // Буддизм в переводах: Альманах. Вып. 1. – СПб: Андреев и сыновья, 1992. – С. 175-178, 189-203.

Панньясами. «Сасанавамса» (История буддийской общины Бирмы) / (Пер. с пали О.С. Сорокиной) // Буддизм в переводах: Альманах. Вып. 2. – СПб: Андреев и сыновья, 1993. – С. 219-256.

Sāsanaṃ vuddhinaya pakāsanī. – Ran' kun' Mrui'. Haṃsāvātī Sa tañ' cā Puṃ nhip' tuik', 1898. – 299 p.

Додаткова

Lieberman V. A New Look at the «Sāsanavamsa» // Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London. – 1976. – Vol. 39. – № 1. – P. 137–149.

Bimala Churn Law. The History of The Buddha's Religion (Sasanavamsa). – Kolkata: Maha Bodhi Book Agency, 2014. – 192 p.

Завдання до самостійної роботи: опрацювати розділи 2–6 бірманської хроніки «Сасанавамса».

Тема семінару 8. Ідейний потенціал «Шастри про пробудження віри у Магаяні».

1. Свідчення про оригінал трактату та його переклади. Проблема авторства.
2. Вчення про «єдину свідомість». Сутність татхагати.
3. Вчення про «пробудження» (просвітлення) і «непробудження» (непросвітлення).
4. Особливості обґрунтування ілюзорності Я і трьох світів.

Література до семінару:

Обов'язкова:

Махаяна шраддхотпада шастра (Да чэн ци синь лунь) – «Трактат о пробуждении веры в Махаяну» (пер. с кит. Е.А. Торчинова) // Буддизм в переводах. Альманах / Выпуск 1. – СПб.: Андреев и сыновья, 1992. – С. 35–65; Буддизм в переводах. Альманах / Выпуск 2. – СПб.: Андреев и сыновья, 1993. – С. 40–61.

Додаткова:

Абаев Н.В. Концепция «просветления» в «Махаяна-шраддхотпада-шастре» // Психологические аспекты буддизма. – Новосибирск: Наука СО, 1991. – С. 11-33.
Розенберг О.О. Проблемы буддийской философии // Розенберг О.О. Труды по буддизму. М.: Наука, ГРВЛ, 1991. – С. 188-190, 249.
Стрелкова А.Ю. Буддизм: філософія порожнечі. – К.: Вид. дім «КМА», 2015. – С. 221-223; 251-253.

Завдання до самостійної роботи: скласти план-конспект тексту «Шастри про пробудження віри у Магаяні».

Тема семінару 9. «Сутра помосту Шостого патріарха» Хуейнена (розділи 2-5, 8).

1. Свідчення про оригінал, редакції та переклади «Сутри помосту».
2. Значення понять «праджня», «параміта», «дхармадату», «самадхі». Чи розрізняються між собою самадхі і праджня?
3. Вчення про заслуги і чесноти і про «відсутність проявлень».
4. Про поняття ««дг'яна» і про три притулки.
5. Поняття «порожнеча» та ідея порожнечі.
6. Вчення про раптове і поступове просвітлення, про непостійне і постійне.

Література до семінару:

Обов'язкова:

Сутра помоста Шестого патриарха / Пер. с кит. А.А. Маслова // Письмена на воде. Первые наставники Чань в Китае. – М.: «Сфера», 2000. – С. 358-386, 428-439.
Сутра помоста великого наставника шестого патриарха Хуэйэнэна, проповедовавшего дхарму в монастыре Дафаньсы в Шаочжоу // Абаев Н.В. Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае. – Новосибирск: Наука, СО, 1989. Приложение II. – С. 177-227.

Додаткова:

Гуревич И.С. Две версии «Сутры шестого патриарха» // XVI Научная конференция «Общество и государство в Китае»: тезисы докладов / РАН Институт востоковедения – М., 1985. – Ч. 1. – С. 112–116.
Гуревич И.С. «Сутра Шестого патриарха»: общее и особенное в языке памятника по сравнению с другими юйлу // XIX Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока: тезисы докладов . годичной научной сессии ЛО ИВ/ИНА АН СССР. – Л., 1986. – С. 203–207.
Стрелкова А.Ю. Буддизм: філософія порожнечі. – К.: Вид. дім «КМА», 2015. – С. 241-247; 267.

Завдання до самостійної роботи: скласти план-конспект тексту «Сутра помосту Шостого патріарха».

**Тема семінару 10. Твір Догена «Скарбниця ока істинної Дгарми».
(сувої 4, 20, 22–24, 26, 37, 51).**

1. Свідчення про свитки твору «Сьобогендзо» і про його автора.
2. Способи вивчення Шляху (тілом і розумом).
3. Сутність «буття-часу» (юдзі).
4. Розкрити смисл «нероздільної діяльності народження і смерті».
5. Про особисте передавання ока істинної дгарми від будди до будди.
6. Розкрийте смисл виразів: «перевершити будду», «уникнути холоду та спеки», «такий місяць у воді», «намальований рисовий коржик».

Література до семінару:

Обов'язкова:

Догэн. Луна в капле росы (Избранные произведения мастера дзэн Догэна) / Пер. с англ. Н. фон Бок. – Рязань: Узорочье, 2000. – С. 95-115, 131-137, 155-167, 209-218, 239-248.

Додаткова:

Master Dogen's Shobogenzo. Book 1. / Translated by Gudo Nishijima and Chodo Cross. – Woods Hole, Mass: Windbell Publications, 1994

Стрелкова А.Ю. «Пустота» мышления в дзэн-буддизме и философии Догэна // Asiatica: Труды по философии и культурам Востока. Вып. 3. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2009. – С. 176–193.

Стрелкова А.Ю. Буддизм: філософія порожнечі. – К.: Вид. дім «КМА», 2015. – С. 21, 231-232, 236-240, 244, 247, 250, 256-261, 263-264, 268.

Капранов С.В. Дзен-буддизм та духовно-інтелектуальний потенціал Японії (друга пол. XIX – XX ст.) // Східний світ. – 2019. – № 3. – С. 5–14.

Abe Masao. A Study of Dōgen: His Philosophy and Religion. Ed. Heine, Steven. Albany: SUNY Press, 1992.

Cleary T. Rational Zen: The Mind of Dogen Zenji. – Boston: Shambhala Publications Inc., 1992

Завдання до самостійної роботи: написати реферат на тему: «Внесок Догена у сприйняття традиції дзен».

**Тема семінару 11. Твір А. Воттса «Шлях дзен»
(Частина перша. Розділ 4)**

1. Проблема виникнення дзен.
2. Історія перших шести патріархів дзен.
3. Ідея природності дзен та його основоположні практики.
4. Внесок дзен у японську культуру.

Література до семінару:

Обов'язкова:

Уотс А. Путь дзэн. – К.: «София», 1993. – С. 126-172.

Watts A.W. The way of Zen. – New York: Pantheon, 1957. – P. 92-127.

Додаткова:

Watts A.W. Zen. A Short Introduction with Illustrations by the Author, New World Library 2019.

Furlong M. Zen Effects: The Life of Alan Watts. – Woodstock, Vermont: Jewish Lights Publishing, 2001.

Alan Watts – Here and Now: Contributions to Psychology, Philosophy, and Religion / Edited by P.J. Columbus and D.L. Rice. – New York: State University of New York, 2012.

Завдання до самостійної роботи: написати реферат на тему: «Історія і теорія дзен у викладі А. Воттса».

Тема семінару 12. Лекція О. Розенберга «Про світоспоглядання сучасного буддизму на Далекому Сході».

1. Особливості тлумачення буддизму як релігії.
2. Буддизм Східної Азії та японський буддизм: їх загальна характеристика.
3. Виклад основних вчень буддизму (про особистість, переродження, моральну відповідальність, нирвану).
4. Шлях діянь і шлях філософії: їх відмінність.
5. Про шляхи мислення (*сінгон*), споглядання (*дзен*) і віри (*дзьодо*): їх спільне та відмінне.

Література до семінару:

Обов'язкова:

Розенберг О.О. О миросозерцании современного буддизма на Дальнем Востоке // Розенберг О.О. Труды по буддизму. – М.: Наука, ГРВЛ, 1991. – С. 18-42.

Додаткова:

Жоль К.К. Творческое наследие О.О. Розенберга // Формирование гуманистических традиций отечественного востоковедения (до 1917 года). – М.: Наука, 1984. – С. 234-243.

Ермакова Т.В. Формы буддийского мировоззрения в концепции О.О. Розенберга // Буддизм в переводах. Альманах. Вып. 2. – СПб.: Андреев и сыновья, 1993. – С. 410-424.

Михайлова Ю.Д. Выдающийся буддолог О.О. Розенберг (1888—1919) // Проблемы Дальнего Востока. – 1987. – № 3. – С. 87–96.

Завдання до самостійної роботи: написати реферат на тему: «Внесок О. Розенберга у вивчення буддизму».

Тема семінару 13. Характеристика твору Будона Рінчендуба «Історія буддизму».

1. Свідчення про тибетського історика Будона Рінчендуба і про його ксилограф.
2. Вчення про Слово Будди і його різновиди.
3. Сутність буддовості та шляхи її досягнення (магаянська версія).
4. Життєпис Будди (за свідченням «Лалітавістари»).
5. Ранній період поширення буддизму в Тибеті.
6. Подальший період поширення буддизму в Тибеті.

Література до семінару:

Обов'язкова:

Будон Ринчендуб. История буддизма (Индия и Тибет) / Пер. с тиб. Е.Е. Обермиллера, пер. с англ. А.М. Донца. Изд. 2-е, доп. – СПб.: Евразия, 1999. – С. 39-52, 123-174, 247-259.

Додаткова:

Монтлевич В.М. Будон Ринчендуб (1290–1264) // Будон Ринчендуб. История буддизма (Индия и Тибет). – СПб.: Евразия, 1999. – С. 14-18.

Молонова Л.С. Роль Будона в формировании Ганчжура и Данчжура // Исследования по культуре народов Центральной Азии. – Улан-Удэ, 1980. – С. 125–130.

Огнева О.Д. Джерела життя Будди Шак'ямуні в історичній традиції Тибету (XIV–XVII ст.) // Східний світ. 2006. – № 4. – С. 22-26.

Завдання до самостійної роботи: занотувати частину III твору Будона Рінчендуба «Історія буддизму».

Тема семінару 14. Твір Тензін Гьяцо «Світ тибетського буддизму. Огляд його філософії і практики».

1. Питання класифікації колісниць.
2. Вчення про три колеса обертання Дгарми, їх змістовне наповнення.
3. Суть магаяністського вчення про порожнечу і співчуття.
4. Сутність ваджраяни (буддійського тантризму).
5. Класифікація тантр. Виклад їх чотирьох класів.

Література до семінару:

Обов'язкова:

Dalai Lama, Thupten Jinpa, Thupten Jinpa. The World of Tibetan Buddhism. An Overview of Its Philosophy and Practice. – Boston: Wisdom Publications, 2005. – Part I: General Buddhism. Part III: The Vajrayana Buddhism of Tibet.

Далай лама XIV. Мир тибетського буддизма: Обзор его философии и практики. – СПб: Нартанг, 1996. – Часть I. Общие основы буддизма. Часть III. Ваджраяна Тибета.

Додаткова:

Далай лама XIV як мислитель: Обговорення книги «Етика для нового тисячоліття»: Матеріали круглого столу. – К.: ВД «Стилос», 2009.

Далай-лама XIV. Открывая глаз мудрости // Наука и Религия. Журнал. – 1991. – № 11. – С. 9-10. (про термін «дгарма»).

Далай-лама. Серце медитації. У рошуку глибинної усвідомленості / За участі Дж. Гопкінса / Пер. з англ. Г. Ровенських. – К.: Вид. група КМ-БУКС, 2017.

Далай, лама XIV, Стріл-Реввер С. Книга радості. Звернення до молодого покоління / Пер. В. Бузейчука. – Х.: КСД, 2019.

Завдання до самостійної роботи: скласти план-проспект твору Тензіна Гьяцо «Світ тибетського буддизму».

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ІСПИТУ.

Блок I. (Питання конфесіології).

1. Поняття «буддизм», його історико-культурні та оригінальні аналоги.
2. Установки та рівні сприйняття буддизму. Самобутність буддизму як релігійної традиції.
3. Традиційний поділ буддизму на «яни» та його недоліки.
4. Вчення Будди про чотири шляхетні істини. Утвердження усного Слова Будди (*Буддха-вачана*).
5. Особливості вчення канонічного буддизму про божество, світ, людину та *атман*.
6. Свідчення про школи т. зв. раннього буддизму, їх упорядкування.
7. Остаточне оформлення двох традицій буддійського світосприйняття: їх порівняльна характеристика.
8. Ланкійський буддизм: його етноконфесійна характеристика.
9. Школи ланкійського буддизму.
10. Бірманський буддизм: його етноконфесійна характеристика.
11. Конфесійна конфігурація сучасного Таїланду та місце в ній буддизму.
12. Своєрідність тайського буддизму, його регіональні школи.
13. Етноконфесійна характеристика сучасного Лаосу і місце в ній буддизму.
14. Етноконфесійна характеристика сучасної Камбоджі і місце в ній буддизму.
15. Конфесійна конфігурація сучасного Китаю та місце в ній буддизму.
16. Загальна характеристика шкіл китайського буддизму.
17. Чань-буддизм: суть вчення та характеристики.
18. Конфесійна конфігурація сучасного В'єтнаму та місце в ній буддизму.
19. Загальна характеристика шкіл в'єтнамського буддизму.
20. Дзен-буддизм: суть вчення та характеристики.
21. Релігія самураїв, її своєрідність та конфесійні метаморфози.

22. Амідаїзм: суть вчення і його регіональні різновиди.
23. Ваджраяна: її сутність, особливості сприйняття та характеристики.
24. Легенда про Шамбалу: особливості її появи та сприйняття.
25. Рівні тантричного вчення та відповідних їм практик.
26. Школи тибетського буддизму: *ньїнгма, кагью, сакья, кадам*.
27. Буддизм школи *гелуг*: віровчення, культові та інституціональні особливості.

Блок II. (Питання історії буддизму у його регіональних різновидах).

1. Періодизація історії буддійської традиції. Уявлення про модерновий буддизм.
2. Місце, час і причини появи буддизму. Версії хронології Будди.
3. Перший і другий *сангіти* в історії буддизму, наслідки їх рішень.
4. Поширення буддизму у державі Маур'їв.
5. Розквіт індійського буддизму у Кушанському царстві. Буддизм у державах Гуптів та Харшавардхана.
6. Причини та наслідки виходу буддизму за межі Індії.
7. Особливості запровадження та поширення сингальського буддизму.
8. Сангха у незалежній державі Шрі Ланка.
9. Особливості запровадження буддизму у регіонах Бірми.
10. Буддизм у бірманських монархіях.
11. Політизація буддизму у сучасній М'янмі. «Шафранова революція»: її причини та наслідки.
12. Особливості запровадження і поширення буддизму у тайських королівствах.
13. Буддизм в історії Сіамського королівства (XV – 30-ті рр. XX ст.).
14. Буддизм в історії монархій Камбоджі.
15. Буддизм в історії монархій Лаосу.
16. Сангха в ЛНДР.
17. Проникнення буддизму в Китай та особливості його поширення.
18. Особливості запровадження буддизму у в'єт'єві, його своєрідність.
19. Буддизм в історії в'єтських монархій.
20. Буддизм в історії корейського народу. Буддизм в сучасній Південній Кореї.
21. Проникнення буддизму в Японію, особливості його поширення та інтеграції до суспільства.
22. Свідчення про час та місце появи тантраїни.
23. Проникнення буддизму в Тибет та особливості його поширення.
24. Особливості запровадження буддизму у Монголії.
25. Сангха у сучасній Монголії.
26. Буддизм бурятів та калмиків: своєрідність, особливості поширення.
27. Тувинський буддизм: його своєрідність та історичні метаморфози.

Блок III. (Першоджерела та важливі джерела з історії буддизму).

1. Стаття Ф. Щербатського «Філософське вчення буддизму».
2. Лекція С. Ольденбурга «Життя Будди, індійського вчителя життя».
3. Традиційні життєписи Будди, їх характеристика.
4. Лекція О. Розенберга «Про світоспоглядання сучасного буддизму на Далекому Сході».
5. Палійський канон: особливості укладення, переклади та структура.
6. Аналіз твору «Дгаммапада».
7. Ранні праджняпарамітські сутри, їх загальна характеристика і типологія.
8. Атрибуція та основні ідеї «Ваджраччхедіка-праджняпараміта-сутри».
9. Атрибуція та основні ідеї «Ар'я-праджняпараміта-хрідая-сутри».
10. Сутра «Вімалакірті-нірдеша», її загальна характеристика.

11. Атрибуція та ідейний потенціал «Саддхарма-пундаріка сутри».
12. Пізні праджняпарамітські тексти. Атрибуція та основні ідеї «Абхісамаяланкари» й «Аватамсака-сутри».
13. «Сандхінірмочана сутра» та «Ланкаватара сутра», їх загальна характеристика.
14. Трактат Буддхагхоші «Вісуддхімагга».
15. Бірманська хроніка «Сасанавамса».
16. Ідейний потенціал твору Лю Таі «Трайпхумікаттха».
17. Китайський варіант буддійського Канону: його формування і структура.
18. Ідейний потенціал «Шастри про пробудження віри у Магаяні».
19. Основні ідеї трактату Хуей Нена «Сутра помосту шостого патріарха».
20. Основні ідеї трактату «Записи Лінь-цзі».
21. Твір Догена «Скарбниця ока істинної Дгарми».
22. Дзен-буддизм у викладі А. Воттса.
23. Канонічні тексти амідаїзму.
24. Канонічні тексти ваджраяни. Характеристика «Гух'ясамаджатантри».
25. Канг'юр і Тенг'юр: їх загальна характеристика.
26. Характеристика твору Будона Рінчендуба «Історія буддизму».
27. Твір Тензін Гьяцо «Світ тибетського буддизму. Огляд його філософії і практики».

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

Буддійські періоджерела в перекладах:

- Бгагаваті праджняпараміта грідая сутра та Ваджрачхедіка праджняпараміта сутра / Пер. з тиб. та англ. М. Васильєва, ред. Я. Литовченко. – К., 2014. – 43 с.
- Ваджрачхедіка-праджняпараміта-сутра (Діамантова сутра) // Стрелкова А.Ю. Буддизм: філософія порожнечі. – К.: Вид. дім «КМА», 2015. – Додаток (С. 320-339).
- Грідая-сутра (Сутра серця) // Стрелкова А.Ю. Буддизм: філософія порожнечі. – К.: Вид. дім «КМА», 2015. – Додаток (С. 315-319).
- Голоси стародавньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури / Упоряд., переклад із санскриту і примітки П. Ріттера. – К.: Дніпро, 1982. – 350 с.
- Дгаммапада (Так говорив Будда) / переклад М. Копаниці. Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Davnioindiiska_kultura/Dhammapada/
- З літератури на мові палі (Вогневе казання. Запитання Мілінди) // Антологія літератур Сходу. – Х.: Видавництво Харків. держ. ун-ту, 1961. – С. 312-314.
- Неприкаяні душі. Антологія поезії японських мандрівних поетів – дзен-буддистів (XII-XX ст.). – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2014. – 660 с.
- Паньясами. Сасанавамса. (История буддийской общины Бирмы) / (Пер. с пали О.С. Сорокиной) // Буддизм в переводах: Альманах. Выпуск 1. – СПб: Андреев и сыновья, 1992. – С. 175-206.
- Паньясами. Сасанавамса (История буддийской общины Бирмы) / (Пер. с пали О.С. Сорокиной) // Буддизм в переводах: Альманах. Выпуск 2. – СПб: Андреев и сыновья, 1993. – С. 219-256.
- Buddhist Scriptures / [trans. Conze E.]. – Harmondsworth: Penguin Books, Ltd, 1981. – 256 p.
- Entretiens de Lin-Tsi / Traduits du chinois et commentés par P. Demiéville. – Paris: Fayard, 1972. – 254 p.
- La Concentration de la Marche héroïque (Suramgamasamadhisutra) / Transl. E. Lamotte & Kumārajīva. – Brussels: Institut Belge des Hautes Etudes Chinoises, 1975. – 308 p.
- Master Dogen's Shobogenzo. Book 1. / Translated by Gudo Nishijima and Chodo Cross. – Woods Hole, Mass: Windbell Publications, 1994. – XIV, 317 p.
- Sāsana vuddhinaya pakāsānī. – Ran' kun' Mrui'. Hamsavatī Sa tañ' cā Puṃ nhip' tuik', 1898. – 299 p

- Saddharmapuṇḍarīka / edited by H. Kern and Bunyiu Nanjio. – St.-Petersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1912. – XII, 507 p.
- The Awakening of Faith: Attributed to Asvaghosha. – New York: Columbia University Press, 1967. – XI, 128 p.
- The Path of Purification. Visuddhimagga by Bhadantācariya Buddhaghosa / Transl. from the Pali by Bhikkhu Ṇāḥamolī. Fourth edition. – Kandy: Buddhist Publication Society, 2010. – 794 p.
- Vimalakārtinirdeśa. A Sanskrit Edition Based upon the Manuscript Newly Found at the Potala Palace. Tokyo: Taisho University Press, 2006. – XXVI, 126 p.
- Vajracchedika prajnaparamita-sutra / Ed. E. Conze // Serie Orientale Roma, 1957, vol. XIII. – P. 27-63.

Додаткова література:

- Бондаренко І. П. Буддизм і японська поезія // Східний світ. – 2008. – № 2. – С. 114–127.
- Будон Ринчендуб. История буддизма (Индия и Тибет). – СПб: Евразия, 1999. – 336 с.
- Гессе Г. Сіддхартха. Паломництво до країни Сходу / пер. з англ.. О. Логвиненко, І. Мегела. – Х.: Фоліо, 2020. – 218 с.
- Далай-лама. У пошуку глибинної усвідомленості / Пер. та ред. Дж. Гопкінс (за матеріалами усних виступів) / Пер. з англ. Г. Ровенських. – К.: Вид. група КМ-БУКС, 2017. – 144 с.
- Далай-лама XIV як мислитель : матеріали круглого столу: обговорення книги «Етика для нового тисячоліття». – К.: Стилос, 2009. – 63 с.
- Далай,лама XIV, Стріл-Ревер С. Книга радості. Звернення до молодого покоління / Пер. В. Бузейчука. – Х.: КСД, 2019. – 144 с.
- Дорже Жамбо Чойдже-лама. Буддизм в Україні: історія, проблеми та перспективи розвитку // http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/11614/
- Калантарова О.Ю. Вчення Калачакри тибето-буддійської традиції (історіографічний нарис) // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2019. – Випуск 1–2 (167–168). – С. 96-124.
- Калантарова О.Ю. Роль «Сутри серця» у становленні вчень ваджраяни крізь призму традиції калачакра-тантри // Східний світ. – 2021. – № 4. – С. 145-163.
- Капріцин І.І. Історіософія осягнення тибетського буддизму у європейській культурі // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2006. – Вип. 27. – С. 127–136.
- Карівець І.В. (Само)визначення та повсякденний буддизм // Вісник Національного технічного ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Сер.: Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012. – № 1. – С. 32–37.
- Коваленко Г. Велика віра Азії. Оповідання про Будду. – Черкаси: Вид. тов-ство «Сіяч», 1918. – 41 с.
- Колесник І. Буддологія в енциклопедичному вимірі // Філософська думка, 2013. – №3. – С. 126–130.
- Колесник І.М. Дзен-буддизм і Захід: феномен адаптації релігії в культурі // Релігієзнавчі нариси. – К., 2012. – Випуск № 3. – С. 108-121.
- Корнюшина О. 37 буддійських штук. Як пережити бентежні часи. – К.: Наш формат, 2022. – 240 с.
- Капранов С.В. Дзен-буддизм та духовно-інтелектуальний потенціал Японії (друга пол. XIX – XX ст.) // Східний світ. – 2019. – № 3. – С. 5-14.
- Крижешевська Л. Буддизм в Україні // Українське релігієзнавство. – 2007. – № 43. – С. 120–129.
- Огнєва О.Д. Ваджрачхедіка: тибетомовні примірники в установах та приватних колекціях України // Східний світ. 2009. – № 2. – С. 20-28.
- Огнєва О.Д. Джерела життя Будди Шак'ямуні в історичній традиції Тибету (XIV–XVII ст.) // Східний світ. 2006. – № 4. – С. 22-26.
- Огнєва О.Д «Діамантова сутра» в державних та приватних зібраннях України // XI

- Сходознавчі читання А. Кримського. – К.: Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського, 2007. – С. 46–49.
- Огнева О.Д. До 140-ої річниці від дня народження Федора Іполитовича Щербатського // Цирендоржигєвські читання – 2006: Тибетська цивілізація та кочові народи Євразії: крос-культурні контакти. – К.: Стилос, 2006. – С. 25–27.
- Огнева О.Д. До 145-ї річниці від дня народження С.Ф. Ольденбурга // Цирендоржигєвські читання – 2008: Тибетська цивілізація та кочові народи Євразії: крос-культурні контакти. – К.: МП «Леся», 2008. – С. 20–21.
- Отрошенко І.В. Роль буддійської церкви у національно-визвольному русі Монголії (1905–1911). – К.: Вид-во Інституту сходознавства НАНУ, 2005. – 296 с.
- Отрошенко І.В. Тувинська сангха у ХХ столітті: модернізаційні процеси // Східний світ. 2014. – Випуск 2. – С. 51–68.
- Протеро С. Вісім релігій, що панують у світі : чому їхні відмінності мають значення / Пер. з англ. В. Пунько. – К.: Вид-во Бушеф, 2022. – 464 с.
- Розенберг О. О миросозерцании современного буддизма на Дальнем Востоке // Розенберг О. Труды по буддизму. – М.: Наука, 1991. – С. 18–42.
- Сакйонг Міпам Рінпоче. Принцип Шамбали: відкриття прихованого скарбу людства / Пер. з англ. А. Гринчука. – Львів: Terra Incognita, 2017. – 187 с.
- Сарапін О.В. Авалокітешвара // Велика українська енциклопедія. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2016. – С. 100.
- Сарапін О.В. Про ритуал в буддійському контексті // Українське релігієзнавство. - К., 2006. – № 42. – С. 28–37.
- Сінь Тін. Буддизм – для досконалості цього життя / Пер. з кит. А.В. Попик, додатки Ю.Ю. Завгородній, С.В. Капранов.– К.: Стилос, 1999. – 78 с.
- Стрелкова А.Ю. Буддизм: філософія порожнечі. – К.: Вид. дім «КМА», 2015. – 404 с.
- Стрелкова А.Ю. Буддизм: філософія порожнечі. 2-е вид. доповнене. – К.: Вид. Дім «КМА», 2020. – 408 с.
- Стрелкова А.Ю. Коментар Тіко до «Праджняпараміта-грідая сутри» («Сутри серця праджня-параміти») // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. «Філософія». – Вип. 39. – Харків: ХНПУ, 2012. – С. 55–66.
- Стрелкова А.Ю. Нірвана та сансара у дзен-буддизмі та філософії Догена // Практична філософія. – 2012. – №2 (№44). – С. 112–121.
- Тхіть Ньят Хань. Спокій у кожному кроці: шлях усвідомлення в повсякденному житті / Пер. з англ. І. Новіцької. – Львів: Terra Incognita, 2019. – 124 с.
- Цирендоржигєвські читання – 2000. – К.: Стилос, 2000. – 152 с.
- Цирендоржигєвські читання – 2003. – К.: Стилос, 2003. – 341 с.
- Цирендоржигєвські читання – 2006: Тибетська цивілізація та кочові народи Євразії: крос-культурні контакти. – К.: Стилос, 2006. – 413 с.
- Цирендоржигєвські читання – 2008: Тибетська цивілізація та кочові народи Євразії: крос-культурні контакти. – К.: МП «Леся», 2008. – 692 с.
- Abaev N.V. Buddhism in Central Asia and Buryat-Mongolia. Kyzyl: «V'esti» Publishing House, 2001. – 85 p.
- Abaev N.V. Buddhism in Central Asia and Trans-Sayania. – Kyzyl: Laboratory of Nomadic Civilizations of the Tuvan State University, 2010. – 125 p.
- Abe Masao. A Study of Dōgen: His Philosophy and Religion. Ed. Heine, Steven. Albany: SUNY Press, 1992. – VII, 248 p.
- Ahir D.C. Buddhism in India. Status, Growth and Development. – Delhi: Buddhist World Press, 2011. – VI, 212 p.
- Ambedkar B.R. The Buddha and his Dhamma. – Bombay: Siddharth College Publication, 1957. – 599 p.
- Andreasen E. Popular Buddhism in Japan. Buddhist Religion & Culture. – London: Routledge, 1998. – 220 p.

- Bureau A. Les premiers conciles bouddhiques. – Paris: Presses universitaires de France, 1955. – 166 p.
- Bureau A. Les sectes bouddhiques du Petit Véhicule. – Saïgon: Ecole française d'Extrême-Orient 1955. – 310 p.
- Batchelor S. The Awakening of the West. The Encounter of Buddhism and Western Culture. – London: Aquarian, Harper Collins and Berkeley, Cal.: Parallax Press. 1994. – XVI, 416 p.
- Bauman M. Le bouddhisme theravâda en Europe: histoire, typologie et rencontre entre un bouddhisme moderniste et traditionaliste // Recherches Sociologiques. – 2000. – № 3. – P. 7-31.
- Bechert H. 'The Date of the Buddha Reconsidered // Indologica Taurinensia. 1980. – Vol. 10. – P. 29-36.
- Bechert H. et Gombrich R. Le monde du Bouddhisme, Paris: Thames et Hudson, 1998. – 293 p.
- Bimala Churn Law. The History of The Buddha's Religion (Sasanavamsa). – Kolkata: Maha Bodhi Book Agency, 2014. – 192 p.
- Bischoff R. Buddhism in Myanmar: a short history. – Kandy, Sri Lanka: Wheel Publication, 1995. – 147 p.
- Buddhism, conflict and violence in Modern Sri Lanka / Ed. by Mahinda Deegalle. – London: Routledge, 2006. – 296 p.
- Buddyzm / pod redakcją J. Drabiny Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – 148 p.
- Buddyzm / Wybór tekstów i oprac. J. Sieradzan. – Krakow: Prasa-Książka-Ruch, 1987. – 240 s.
- Burton D. Buddhism: A Contemporary Philosophical Investigation. – New York: Routledge, 2017. – VIII + 212 pp.
- Conze E. Buddhism: Its Essence and Development. – New York: Philosophical Library, 1951. – 212 p.
- Conze E. Buddhist Thought in India. – London: George Allen & Unwin, 1983. – 302 p.
- Cleary T. Rational Zen: The Mind of Dogen Zenji. – Boston: Shambhala Publications Inc., 1992. – 225 p.
- Csoma de Koros A. Analysis of the Kanjur: pref. G. W. De Jong. – Delhi: Sri Satguru Publications, 1982. – VII + 281 pp.
- Dalai Lama, Thupten Jinpa, Thupten Jinpa. The World of Tibetan Buddhism. An Overview of its Philosophy and Practice. – Boston: Wisdom Publications, 2005. – 224 p.
- Dasgupta S. A History of Indian philosophy. Volume I. Cambridge: University Press, 1957. – P. 78-168 (Chapter V. Buddhist philosophy).
- De Silva P. An Introduction to Buddhist Psychology. – London: Macmillan, 1979. – XII, 134 p.
- Dumoulin H. A History of Zen Buddhism. – New York: Pantheon Books, 1963. – 335 p.
- Dumoulin H., Maraldo J.C. Buddhism in the Modern World. – New York: Collier Macmillan. 1976. – 368 p.
- Dutt N. Mahayana Buddhism. – Calcutta: Mukhopadhyay, 1973. – 304 p.
- Eliot C. Japanese Buddhism. – London: Routledge & K Paul, 1935. – XXXIV, 449 p.
- Faure B. The Rhetoric of Immediacy: A Cultural Critique of Chan/Zen Buddhism. – Princeton: Princeton University Press, 1991 – 415 p.
- Furlong M. Zen Effects: The Life of Alan Watts. – Woodstock, Vermont: Jewish Lights Publishing, 2001. – 264 p.
- Guang Xing. Tathata in the Astasahasrikaprajnaparamitasutra: A Hermeneutic Interpretation // International Conference on «Buddhism in Asia: Challenges and Prospects (Draft Version of Papers). Samath, Varanasi, India, 2006. – P. 67-80.
- Gethin R. The Foundations of Buddhism. – Oxford, New York: Oxford University Press, 1998. – 333 p.
- Guenther H. V. Tibetan Buddhism in Western Perspective. Collected articles. – Emeryville, California: Dharma Publishing, 1977. – 261 p.
- Hanayama Sh. A history of Japanese Buddhism / Transl. and edited by K. Yamamoto. –

- Tokyo: CIIB, 1960 – VI + 131 p.
- Humphreys C. Buddhism. – New York; Penguin, 1955. – 256 p.
- Irons E. Encyclopedia of Buddhism. – NY: Facts On File, Inc., 2008. – XXXV + 634 p.
- Lamotte E. Assessment of Textual Interpretation in Buddhism // Buddhist Hermeneutics. Honolulu, 1988. – P. 11-27.
- Lamotte E. Histoire du Bouddhisme Indien. T. I.: Des origines à l'ère Sâka. – Louvain: Publications Universitaires [et] Institut Orientaliste, 1958. – XII + 862 p.
- Leclère A. Le bouddhisme au Cambodge. – Paris: E. Leroux, 1899 XXXI, 535, [1] p
- Lévi S. Kaniška et Sātavāhana: Deux figures symboliques de l'Inde au premier siècle // Journal Asiatique. – 1936. – Vol. 228. – P. 61–121.
- Lieberman V. A New Look at the «Sāsanavamsa» // Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London. – 1976. – Vol. 39. – № 1. – P. 137–149.
- Magnin P, Bouddhisme: unité et diversité. Expériences de libération. – Paris: Éditions du Cerf, 2003. – 763 p.
- Mäll L. Studies in the Astasāhasrikā Prajñāpāramitā and other essays. – Tartu: Centre for Oriental Studie, University of Tartu, 2003. – 237 p.
- Masefield P. Divine Revelation in Pali Buddhism. – Colombo: Sri Lanka Institute of Traditional Studies; London: Allen & Unwin, 1986. – 187 p.
- Murti T.R.V. The Central Philosophy of Buddhism. Lnd: Allen & Unwin, 1955. – XIII + 372 p.
- Nakamura H. Buddhism in Comparative Light. – New Delhi: Motilal Banarsidass, 1986. – 182 p.
- Nakamura H. Indian Buddhism: A Survey with Bibliographical Notes. – Tokyo: KUFUS Publication, 1980. – 423 p.
- Nyanatiloka V. Buddhist Dictionary. Manual of Buddhist Terms & Doctrines. – Kandy / Sri Lanka: Buddhist Publication Society, 1980. – 402 p.
- Oldenberg H, Buddha, sein leben, seine lehre, seine gemeinde. – Stuttgart: Cotta, 1923. – VIII, 445, [1] p.
- Pande S.S. Studies in Mahayana. – Varanasi: Central University of Tibetan Studies Sarnath, 2010 – 216 p.
- Rahula Walpola. History of Buddhism in Ceylon. The Anuradhapura Period, 3d Century BC. – 10th Century AC. Colombo: M.D. Gunasena & Co. Ltd., 1956 – XLIII + 361 p.
- Rhys Davids T.W. Buddhist India. – London: Unwin, 1917. – 332 p.
- Roussel A. Le bouddhisme contemporain. – Paris: Pierre Téqui, 1916. – IX, 520 p.
- Shaftel O. An Understanding of the Buddha. – New York: Schocken Books, 1974. – 247 p.
- Shastri D.N. Contribution of Th. Stcherbatsky to Indian Philosophy // The Modern Review, Calcutta, - 1953. – Vol. 93. – № 2. – P. 117-120.
- Schopen G. Buddhist Monks and Business Matters: Still More Papers on Monastic Buddhism in India. – Honolulu: University of Hawaii Press, 2004. – 440 p.
- Sogen Y. Systems of Buddhistic Thought. Calcutta: University Press, 1912. – VI, 315, LVI p.
- Spiro M.E. Buddhism and Society: A Great Tradition and its Burmese Vicissitudes. – New York: Harper & Row, Publishers, 1971. – X, 510 p.
- Schumann H.W. The Historical Buddha: The Times, Life and Teachings of the Founder of Buddhism. – London: Arkana, 1989. – XIV, 274 p.
- Stcherbatsky Th. The Central Conception of Buddhism and the Meaning of the Word «Dharma». – Motilal Banarsidass Publishe, 1970. – 112 p.
- Strong J. Buddha: A Short Biography. Oxford: Oneworld Publications, 2001. – 224 p.
- Suzuki Shunryu, Esprit zen, esprit neuf, - Paris: Seuil, 1977. – 180 p.
- Takakusu J. The Essentials of Buddhist philosophy. – Honolulu: University of Hawai, 1949. – 223, III p.
- The Edicts of Asoka / Edited and translated by N.A Nikam and R. McKeon. – Chicago: University of Chicago Press, 1959. – 96 p.
- Tucci G. The religions of Tibet / Translated from the German and Italian by G. Samuel. – London and Henley: Routledge and Kegan Paul, 1980. – XII, 340 p.

- What is Buddhism? An Answer from the Western Point of View. – London: Buddhist Lodge, 1929. – XV, 240 p.
- Watts A.W. The way of Zen. – New York: Pantheon, 1957. – 246 p.
- Watts A.W. Zen. A Short Introduction with Illustrations by the Author, New World Library 2019. – 80 p.
- Zürcher E. The Buddhist Conquest of China: The Spread and Adaption of Buddhism in Early Medieval China. – Leiden: Brill, 2007. – 472 p.